

CSÁKI JUDIT

A kritika sine qua nonja

■ HOZZÁSZÓLÁS SÁNDOR L. ISTVÁN CIKKÉHEZ ■

Kétszeresen is megszólítva érzem magam Sándor L. István által (Az erőszak esztétikája. Kritikai szemle Horváth Csaba *Barbárok* című előadásáról. SZÍNHÁZ, 2003. január) egyrészt mint a SZÍNHÁZ egyik – ráadásul a kritikai rovatért fokozottan felelős – szerkesztője, másrészt mint színikritikus; ráadásul olyan színikritikus, aki főként a SLI által némileg lesajnált hetilapkritikát gyakorolja. Bíráló megjegyzéseit tehát duplán veszem magamra.

SLI szintén szerkesztő (ráadásul fő-), meg kritikus is; ehhez képest pikáns vetülete az általa ábrázolt sanyarú helyzetnek, hogy noha véleményünknek egyetlen közös pontja sincs, a végkövetkeztetésben mégis egyetértünk. Abban tehát, hogy baj van a jelenlegi színikritikával (és persze baj van a színházzal is). A baj egyszerű: a színikritika általános színvonala nem jó.

Ennek sok oka van. Az egyik a képzés hiánya – a színikritikus ma is leginkább „keletkezik”, önképzés és -művelés, valamint véletlenek halmaza folytán. Lehet és kellene vitatkozni arról, hogyan változtassunk ezen – de SLI nem erről beszél.

Szerintem azonban – hogy rátérjek a konkrét kárhoztatásokra – nem az a kritika baja, hogy munkái nem reagálnak egymás írásaira. Szépen is nézne ki, ha, mondjuk, a Magyar Narancs című lapban olykor azt írnám, hogy „Koltainak az ÉS-ben persze nincs igaza abban, hogy...”, de vicces lenne az is: „ez Tarján Tamás úgy magyarázza a Népszavában, hogy...”. SLI persze nyilván nem elsősorban ezt hiányolja – a jelenség okai amúgy is a sajtó hagyományai keresendők –, hanem inkább azt nehezményezi, hogy az úgynevezett szakmai lapok (nem fogom megnevezni őket, mert akkor kiderülne, melyiket tartom olyan rossznak, hogy már nem is szakmai) szerzői nem reflektálnak egymás véleményére, akkor sem, ha az időbeli átfutás olykor megengedné. És akkor sem – természetemhez –, ha evidens, hogy olvassák egymás írásait. Ez pedig oda vezet, hogy az előadással sem képes a kritikus „dialógust folytatni” – így SLI.

Nem tudom, hogy az egymás közti párbeszéd hiánya miért vezet automatikusan kritikusi alkalmatlansághoz. Főleg pedig azt nem tudom, hogyan kellene az előadásokkal „dialógust folytatni”. Illetve tudom, hiszen a kritikus a tevékenysége által egyrészt valóban ezt teszi – de csak egyrészt. Másrészt – és elsősorban – a közönségével folytat dialógust, még ha sajátos dialógust is, mely az olvasó oldaláról többnyire nem írásban vagy beszédben fejeződik ki.

Érzésem szerint a kritika elméletével, történetével, természetével és céljával kapcsolatban jókora keveredés, meglehetősen zűrzavar uralkodik SLI írásában. Noha abban még egyetértünk, hogy a kritikai – és kritikusi – spektrum az impresszionista véleményformálástól a tudományos állásfoglalásig terjed, SLI néhány bekezdéssel lejjebb ebben már mintha önmagával sem értene egyet, hiszen azt írja, hogy a szakkritika „a kritikai műfajok ellenkező pólusán áll”. Ezzel viszont nem pusztán hierarchiát tételez a kritikai műfajok, illetve stílusok között, hanem mintegy normatív szabályozást is bevezet: szaklapba a tudományos kritika való, nem más. Ráadásul SLI véleménye szerint a tudományos kritika elemez és föltár, ámde – következtetem – nem véleményez.

Szüntelen csúsztatások – pontosabban inkább amolyan önkéntelen csúsztalások – érzékelhetők SLI írásában a tudományos te-

vékenység és a kritika között; az előbbi dolgát és célját kéri számon az utóbbin. Azt nevezetesen, hogy művelője a többi művelővel, valamint az alkotókkal álljon szoros és szakmai viszonyban, hogy a műalkotás esztétikai természetét önmagában, ráadásul kizárólag a tudományos vagy szakmai elit számára érthető nyelven közvetítse – önmagának, az alkotóknak és a hasonszórú tudósoknak.

A művészetkritika bőséges elméleti és történeti szakirodalmának fölemltetése nélkül is eléggé egyértelmű: gyökeresen mást gondolunk a kritika feladatáról, céljáról – következőképp optimális megjelenési formájáról, nyelvéről is. Nem játszom tovább a naivat, hiszen pontosan értem, miről beszél Sándor L. István, akkor is, ha a megfogalmazás olykor – bár körütekintő és körülményes – mégsem elég pontos.

A *Barbárokról* szóló kritika – és most nem a kritikáról szóló kritikáról beszélek – evidens „célszeméllyel” bír; tán nem is eggyel. Ez az írás – mint jó néhány kritikus jó néhány írása – az *alkotóknak* szól. Bizonyos értelemben olyan, mint egy iskolai dolgozat, melyben egy rejtvény dekódolása a feladat, és a nebulót az hajtja, hogy a lehető legközelebb jusson a tanár által kifundált megfejtéshez. SLI módszere – mondjuk: rekonstrukciós módszer – persze más, mint Horváth Csabáéké; ő a nyelv eszközeivel teremti meg – még egyszer, ha tetszik – a produkciót. Nem vitatom, hogy ez is a kritika része, csakhogy e cselekedet célja mégsem a műalkotás sajátos rekonstrukciója, hanem a közvetítés, méghozzá direkte hermeneutikai aspektusból, a (leendő) befogadó számára. Ráadásul ebben a közvetítésben a műalkotás nem önmagában, izoláltan és mintegy a semmiben lebegve jelenik meg, hanem kontextusban. Mi több, ez a kontextus adott esetben sokkal tágasabb, mint a környező alkotók és alkotások köre, merthogy nemcsak a művészettel, hanem a társadalommal is érintkezik. A kritikának saját kontextusa is van, amelynek bizonyos vetületei értelemszerűen fedik tárgyának kontextusát.

Tehát: a kritikának – szemben például a tudománnyal – némiképp korlátozottabb a szabadsága, mert *dolga* van, amit el kell végeznie. A kritikusra éppen úgy hat dolga végzése közben ez a fentebb említett kontextus, mint a műalkotás; és ha minőségérzéke, valamint ízlése rendben van, ezt a komplex hatást közvetíteni is tudja.

SLI kárhoztatja a kritikát, amiért nincs világosan definiált fogalomkészlete, szóhasználat; kárhoztatja a kritikusokat, hogy ezt vagy azt nem veszik észre, vagy írásaikban nem mérlegelnek eléggé súlyosan. Mintha létezne ideális és optimális kritika, amelynek írója mindent elemez, mindent kibont, mindent értelmez, ráadásul mindezt szabatos, tudományos nyelven teszi – és ha létezik ilyen kritikus, akkor bizony ő a világ legunalmasabb kritikusa, mert tévedhetetlen és kérelhetetlen. (Ezt a bizonyos legunalmasabb kritikust persze nem én találtam ki; loptam az idevágó szakirodalomból. Ezt a kritikust nem lehet elolvasni, nem is érdemes.)

A napilapkritikának, de még a hetilapkritikának is határozottan pejoratív csengése van SLI szóhasználatában, még olyankor is, amikor elismeréssel nyugtáz egy-egy frappáns megfogalmazást, plasztikus szófordulatot. Ilyenkor elismeri a zszurnaliszta teljesítményét, de kirekeszti a szakkritika evidensen emelkedettebb, komolyabb birodalmából. Gyanúm szerint SLI a véleményt, a kritikus megalapo-

zott, de mégiscsak szubjektív véleményét rekesztené ki leginkább a kritikából (azt tehát, ami szerintem – meg sok elméleti szakíró szerint is – a kritika *sine qua non*ja, nélküle nem kritika a kritika); helyette favorizálná (írásaiban favorizálja is) az objektívnek tűnő, stílusában a pontosságra törekvő miatt akár száraz és körülményes leírásalmazt; az elemzés mintha azt jelentené, hogy egy ideális esztétikai minőséghez képest leírja az adott produkciót, tehát legjobb esetben is tudományos – és nem kritikai – ambícióval közelít hozzá. Nem meglepő, hogy SLI hermeneutikájában a nézőnek is súlyos kötelezettségei vannak: „fől kell ismernie a színpadon születő mozdulatok természetét, meg kell értenie ezek egymáshoz való viszonyát. Ezáltal rá kell ébrednie az előadás belső logikájára, építkezésmódjára.” Valamint: „a közlés értelme csak akkor válhat számára világossá, ha előzetesen felismerte azt a nyelvet és azokat a »nyelvi struktúrákat«, mondatszerkezeteket, amelyeket az alkotó használ. Ha helytelen úton indul el a befogadó, ha rossz támpontokat választ, akkor zsákutcába juthat (ahonnan – mivel egy táncelőadásban nem lehet »visszalapozni« – legfeljebb a produkció újabb megtekintésével kecmereghet ki).” Én meg azt gondolom, hogy nincs „helytelen út” a befogadó előtt, s ha mégis, az nem az ő, hanem a produkció hibája. Valamint: nem lehet őt azzal sújtani (amivel egy kritikust például igen), hogy egy érthetetlen és ilyenformán élvezhetetlen előadást újra megnézzen, csak azért, hogy kikecmeregjen bármilyen zsákutcaból. A művészeti befogadás nincs ingyen, de szakembernek nem kell lenni hozzá. Amúgy ebben az okfejtésben is a normativitás fuvallatát érzem...

Ebben a lapban – a SZÍNHÁZ-ban – lasszóval próbáljuk fogni a *kritikus* kritikusokat. Írókat, színházi, közéleti embereket, írástudókat, akiktől leginkább azt várjuk, hogy megalapozott véleményük legyen egy-egy, általunk fontosnak ítélt előadásról. A vélemény megalapozottsága nem tudományosságot, hanem szakmaiságot jelent; és nem *színházi* szakmaiságot, hanem *kritikusi* szakmaiságot. Nem tudományos elemzéseket akarunk közölni, hanem minőségérzékkel és jó ízléssel – a kritikus két legfőbb erényével –, valamint olvasható, érthető, sőt: közérthető stílusban – a kritikus harmadik legfőbb erénye! – megírt cikkeket.

Lehet ezek után azt taglalni, milyen nyelven beszél a jó kritika. SLI szerint szakmai nyelven, amely több és más, mint a „szabatos szavak”. Ha szakkritikáról beszélünk, ez a „világosan definiált fogalomkészlet”, azaz a szaknyelv a kívülről számára előbb-utóbb érthetlenné válik, telítődik referenciákkal, teoretikus utalásokkal, és ezzel kirekeszti a nem szakmabeli olvasót. (Más kérdés, hogy szélsőséges esetben ez is a céljai közé tartozik: megteremteni a hozzáértők arisztokratikus klubját. Nem gondolom persze, hogy SLI-nek ez szándéka lenne.) De nemcsak őt rekeszti ki, hanem a nézőt is. Képzeljünk el X színház Y művészt, amint az alábbi mondatot olvasva próbál képet alkotni Horváth Csabáék előadásáról: Horváth Csaba... „koreográfiáiban gyakran használ gyöngéd rúgásokat, testek közti finom összekoccnásokat, a másokra való váratlan ráhatásokat, amely által az egyik táncos mintegy kibillent a másikat a saját mozgáskoordinátaiból, s téríti valami új útra. Testek bizzar »koccnásai«, egymásra hatásai mindig merész eredőket rajzolnak ki nála...” És ez meg csak a leírás, nem az értelmezés.

Nem vitatom, hogy SLI fogalmazásmódját a lehető legnagyobb pontosságra való törekvés jellemzi, de vitatom, hogy célt érne. Még a saját célját sem éri el.

A SZÍNHÁZ című lapban többször is kísérleteztünk azzal, hogy teatrológus szakíróktól előadás-kritikát közöljünk. Azok a tudósok, akik ambicionálták, hogy szélesebb olvasói réteg értse meg, amit írnak, ma is alkalmi szerzőink, mert ők kritikusok is. A többiek írásairól viszont le kellett mondanunk (noha olykor fontos szakirodalomra, olykor érdekes problémafelvetésre bukkantunk bennük), mert nem adhattuk föl a közérthetőség szempontját.

Kérdés tehát: ki a köz? Számomra – hogy ezúttal ne a lap szerkesztőségének nevében fogalmazzak – az olvasó. A Magyar Narancs számára írott kritikáim esetében annyira így van ez, hogy olykor konkrétan is eszembe jut egyik vagy másik színházkedvelő barátom, ismerősöm, és fontosnak tartom, hogy az írásból értékelhető információhoz jusson egyrészt az előadásról, másrészt a véleményemről. Nem állítom – hazugság volna –, hogy jottányit sem érdekel, mit gondol egy-egy írásról egy-egy érintett, de véleményét eléggé mellékesnek tartom, már csak azért is, mert az adott produkcióról való véleményalkotásban nem a produkció alkotóját vélem autentikusnak.

A művészetkritikával foglalkozó bőséges szakirodalom egyik legterjedelmesebb része a kritikus pozíciójával foglalkozik. Fapados fordításban azzal, hogy vajon hol helyezkedik el a műbíráló a műalkotáshoz és a befogadókhoz képest; még fapadosabb fordításban: az alkotókhoz vagy az „egyszerű nézőkhöz” van-e közelebb. Színikritikusok számára ismerősebb fölvetésben úgy hangzik ez a dilemma, hogy vajon a színházi szakma része vagyunk-e, vagy az újságíróké. Önmagában nem érzem ugyan mindenáron eldöntendőnek ezt a kérdést (tán mert bennem eléggé jól el van dőlve), de SLI fölvetése, érvelése olyannyira az alkotókhoz húz, hogy szükségét érzem a distanciálásnak. Méghozzá duplán: SLI véleményétől és a műalkotástól (színelőadástól) egyaránt. A kritikus pozíciója (és optimális esetben a személyisége is) szuverén. Hogy a véleményéről már ne is beszéljünk.

Visszatérve SLI kiinduló és sommás ítéletéhez: a mai magyar színkritika valóban eléggé gyatra. De nem a (kevésbé létező) napi- és hetilapkritika ludas ebben. Hanem a számos szaklap vagy a szaklapköntösbe bújt rossz bulvár is. A kérdés az, hogy – és innen kezdve söpörjön ki-ki a saját portáján – melyik lapban hány olyan kritika jelenik meg, amelyek a rosszról állítják, hogy jó, és megfordítva; adott esetben a néhány hozzáértő kritikust is igen kedvezőtlen kontextusba helyezve. Hogy hány olvashatatlan, dilettáns írásmű sorakozik egymás mellett, amelyeknek az a legeslegkisebb hibájuk, hogy nem eléggé tudományosak. Hogy melyik lap van tövel-heggyel összehányva, mindenféle hamis, ám annál öntudatosabban és offenzívabban hangoztatott szerkesztési koncepciók alapján. Aztán hogy itt végre, azaz pénzre megy a harc, és az eszközökben nincsen válogatás, azt se feledjük. Hát ettől is rossz a színkritika, nemcsak a szaknyelv hiányától.

ELŐFIZETŐI FELHÍVÁS

Egy évre 3000 forintért
fizethető elő a SZÍNHÁZ.

Előfizethető a Budapesti
Postaigazgatóság kerületi
ügyfélszolgálati irodáinál,
a hírlapkézbesítőknél és a
Hírlap-előfizetési Irodában (HELIR)
Budapest, VIII., Orczy tér 1.
Lévelem: HELIR 1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu;
vidéken a postáknál és a kézbesítőknél.
Pénzforgalmi jelzőszám:
11991102-02102799-00000000,
illetve a SZÍNHÁZ szerkesztőségében
(1126 Budapest,
Németvölgyi út 6. III. 2.,
tel.: 214-3770) személyesen,
valamint telefonon vagy átutalással
(10402166-21624669-00000000)